

FRI-1.322-1-SW-09

GLOBAL PROJECTIONS OF HOMELESSNESS^{4; 5}

Assoc. Prof Evgenia Bratoeva, PhD

Department of Management and Social Activities,

University of Ruse "Angel Kanchev"

Phone: +359 887243807

E-mail: ebratoeva@uni-ruse.bg

Pr. Assist. Prof. Silvia Beloeva, PhD

Department of Management and Social Activities

University of Ruse "Angel Kanchev"

Phone: +359 889205663

E-mail: sbeloeva@uni-ruse.bg

Abstract: Homelessness is a widespread social problem that affects all countries and has shown a significant increase in global rates over the past decade. It is one of the most extreme forms of social exclusion with a negative impact on people's physical and mental health, well-being and life expectancy, as well as their access to work and other economic and social services. The aim of the report is to present global projections of homelessness on different vulnerable groups, such as the elderly, women, families and people with dependencies, based on different aspects of defining this social problem and its dimensions over the past decade, demonstrated through statistical data from different countries. In conclusion, the report draws out the need for programmatic interventions at the national level and the role of social work in limiting the negative consequences of homelessness.

Keywords: Homelessness, Homeless people, Social work

JEL Code: J69

ВЪВЕДЕНИЕ

В днешно време бездомността се възприема като специфичен социален проблем, който все повече се задълбочава. През последните години в световен мащаб се отчита тенденция към нарастване числеността на бездомните лица, като проблема обхваща не само слабо развити в социално и икономическо отношение страни, а се среща дори и в държави, които имат относително висок стандарт на живот и добре развита социална политика и система (Ivanov, 2022).

Бездомността е сложен и всеобхватен проблем, който засяга милиони хора по света с различен социален статус. Причината и начина да се озоват на улицата е различна, но всички са калени от житейските скърби. Често високо интелигентни хора със стабилни позиции в обществото се оказват на улицата, вследствие преживян житейски катаклизъм и липса на подкрепяща среда. Сред рисковите групи лица са продължително безработни, безработни младежи, лица с увреждания или хронични заболявания, възрастни и стари хора, многодетни семейства, непълни семейства, лица с асоциално поведение и криминални прояви и др.

Бездомността не е ограничена до конкретен регион. Това е глобален феномен, който обхваща страни и континенти. Според последните налични данни милиони хора остават без дом всяка година, като броят им непрекъснато варира поради различни социално-икономически фактори. Целта на доклада е да представи глобални проекции на бездомността върху различни уязвими групи, като възрастни хора, жени, семейства и хора със зависимости, въз основа на различни аспекти на дефинирането на този социален проблем и неговите измерения през последното десетилетие, демонстрирани чрез статистически данни от

⁴ Докладът е представен на пленарната сесия на 25 октомври 2024 г. с оригинално заглавие на български език: "ГЛОБАЛНИ ПРОЕКЦИИ НА БЕЗДОМНОСТТА".

⁵ Публикацията е финансирана по проект на ФНИ на Русенския университет „Ангел Кънчев“, номер 24-БМ-01, с наименование „Изследване на предизвикателствата и перспективите пред българските организации в условията на дигитализация и интернационализация на икономиката“.

различни страни. В заключение докладът подчертава необходимостта от програмни интервенции на национално ниво и ролята на социалната работа за ограничаване на негативните последици от бездомността.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Дефиниране и измерване на бездомността

В теоретичен план няма конкретна дефиниция, която да определи в пълно отношение бездомността, но сред изследователите се наблюдава единодушие по отношение на това, че терминът „бездомност“ обхваща много повече жизнени ситуации, отколкото това, че определено лице да е без покрив над главата. Европейската комисия определя бездомността като една от най-екстремните форми на социално изключване, оказваща негативно влияние върху физическото и психическото здраве на хората, благосъстоянието и очакваната продължителност на живота, както и достъпа до работа и други икономически и социални услуги, като подчертава, че проблема засяга всички държави-членки и бележи темп на значително увеличение в ЕС през последното десетилетие. Насоките на един от стълбовете на социалната политика на Европа са към подновяване на усилията в борбата с бездомността чрез засилване на превенцията и прилагане на интегрирани подходи на работа. В тази връзка през 2023 година държавите-членки на ЕС подписват Европейска платформа за борба с бездомността, в която се обединяват по отношение на схващането, че нито един европейски жител не бива да:

- живее на улицата, като за целта е необходимо да бъдат осигурени достатъчно на брой жилища с подходящи условия;
- пребивава в център за временно настаняване или преходно жилище, а да бъде осигурена възможност за настаняване в постоянно жилище;
- бъде освобождаван от институция (болница, социална услуга, място за лишаване от свобода и др.) без да има сигурни доказателства за осигурено жилище за последващ престой;
- бъде дискриминиран по признак „бездомност“ (European Commission, 2024).

През 2020 година Организацията за икономическа координация и развитие (OECD), представя данни за борбата с бездомността и отчита следните важни факти за изследването на проблема:

- статистическите данни обхващат основно икономически развитите страни в света - Това само по себе си показва, че те не може да се възприемат безкритично като обективен индикатор за състоянието на бездомността в световен мащаб. Но ако се приеме, че според статистиката бездомните лица са под 1% от общото население в тези държави, на основата на това може да се предположи, без претенцията за точност, колко мащабен е проблемът при не толкова развитите икономически страни, като България, и колко още по-задълбочен е проблема в страните от Третия свят.

- разбиранията за бездомността и факторите, по които се характеризират бездомните лица в отделните страни са разнообразни. Например държави като Ирландия, Канада, Естония и Австрия, считат, че хората, които нямат подслон и спят на улицата, са поставени в различна категория бездомност, докато в други страни те са включени под общ знаменател.

- в различните страни се използват различни начини и методи за преброяване на бездомните лица, както и критериите за регистрирането им от социалните служби.

- необходимо е да се има предвид и да се отчита т. нар „скрито бездомничество“. Терминологично понятието включва: хората, които нямат собствено жилище, но живеят при роднини, приятели или места, които не са безопасни за здравето; хората, които живеят в отдалечени селски райони, търсещи убежище или в много от случаите са нелегални емигранти. Трудно е да се получи наистина точна статистика на тази целева група, защото технически са „скрити бездомни“, които все още имат някаква форма на покрив над главите си, не са видими по улиците и съответно не фигурират в статистики, проучвания или в официални данни на социалните служби (Ivanov, 2022). По данни на Организацията за икономическа координация и развитие в периода след 2016 година бездомните лица в някои от страните отчитат темп на увеличение, а в други – са намалели. По данни на Европейската комисия преди пандемията от

COVID-19 около 700 000 европейски жители са се сблъскали с проблема, докато пандемията се отчита значителен темп на растеж във всички европейски страни. Според ЕК характерът на бездомността е различен в отделните държави-членки, тъй като културните нагласи, заклеимяването и разнообразното предоставяне на услуги оказват влияние върху това какво означава да си в бездомност и съответно кои социални услуги са адекватни и достъпни. Поради това, че данните често не се събират и анализират на национално равнище, липсва ясна и цялостна картина на предоставянето на социални услуги за бездомни лица като цяло или в отделните държави-членки (Ivanov, 2022).

В световен план изследователи отчитат увеличение на дела на бездомните жители на страни като Исландия, Латвия, Нидерландия, Португалия, Израел Северна Ирландия, Австралия, Чили и Нова Зеландия. В относително стабилни нива с положителна тенденция за намаляване на относителния дял на бездомничеството като социален проблем остава то в страни като Австрия, Канада, Дания, Финландия, Норвегия, Полша, Словения и Швеция. Най-голямо намаляване на бездомните се отчита в страни като Норвегия, Финландия и Република Ирландия. Данните не претендират да са изцяло и напълно точни, защото става въпрос за период или периоди в живота на хората, в които те поне веднъж са били бездомни. По данни на Евростат 4% от европейските граждани са заявили, че в даден момент в живота им се е наложило поне веднъж да живеят при приятели или роднини или жилища/центрове за спешно настаняване, а в Шотландия делът им е 8% от общото население на страната (Ivanov, 2022).

В Р България данни за лицата без дом поддържа Агенцията за социално подпомагане. Информацията се обновява на всяко шестмесечие, но статистиката е неточна и броят е занижен, поради факта, че се прави само на базата на регистрираните случаи в Дирекциите „Социално подпомагане“ за лица, търсещи съдействие. Практиката показва, че голяма част от бездомните хора не търсят помощ и поради това информация за тях не е налична. Събирането на статистически данни се затруднява и от мобилността на хората без дом. Те често се местят от град на град в търсене на по-добри условия за живот. Влияние върху броя на бездомните хора има и сезонът, през който се събира информацията – те са „по-видими“ през зимата. По данни на Агенцията за социално подпомагане (АСП) през 2022 г. регистрираните като бездомни са били 4664. След реализирана социална работа с тях и приложен индивидуален подход към всяко лице, на 3840 от тях е предложено ползване на подходяща социална услуга. По данни на специалисти, работещи с бездомни лица, преобладаващата част от тях са във възрастовата група между 20 и 60 години, като немалка част от тях са високообразовани. В края на третото тримесечие на 2024г. регистрираните бездомни лица в България са 1260, но експерти от институцията подчертават, че това са само отчетените сигнали от граждани и институции за хора на улицата, но не и действителният брой в страната.

По подадена информация от Агенцията за качеството на социалните услуги в страната действат 67 социални услуги в 22 области, в които се предоставя социална услуга „Осигуряване на подслон“. Това е подкрепяща специализирана услуга. По своята същност тя представлява осигуряване на временно настаняване (за определена част от денонощието) на бездомни лица и семейства и временно настаняване в безопасна среда на лица в кризисна ситуация и лица, пострадали от домашно насилие или жертви на трафик. Услугата предвижда краткосрочна продължителност на ползване – за срок до шест месеца (АКСУ, 2023).

Профил на бездомните лица

Експерти от Организацията за икономическа координация и развитие посочват, че все още липсва унифицирана дефиниция, по която да се определи даден индивид като бездомник (EUDA, 2023). Най-често срещаното определение е, че това са лица, които са останали без постоянно жилище и подслон, наричат бездомници и в обществото се категоризират като хора в особена рискова и уязвима ситуация. Счита се, че в голям риск от бездомничество са хората, които са с много ниски доходи или имат някаква форма на физическо или психическо заболяване. Edgar et al. (2004) отбелязват, че някои страни (напр. Австрия, Германия и Люксембург) правят разлика между тези лица, които са бездомни в определен момент, лицата, които са непосредствено застрашени от бездомност, и настанените при неприемливи условия. В този контекст може да има различни мнения относно това дали хората, непосредствено

застрашени от бездомност, трябва да бъдат класифицирани като „бездомни“ (Volker Busch-Geertsema, 2010).

Бездомните лица могат да бъдат идентифицирани посредством дейности и характеристики, които са типични за тази група, като например действия за набавяне на средства или храна. Много честа практика от тяхна страна е прилагането на просията, като метод за събиране на финанси, с които да осигурят прехраната си. Други бездомни предпочитат клошарският начин на живот, като намират прехрана, ровейки в кофите за смет. Това е и основната причина много от бездомните лица да страдат от различни здравословни проблеми, както и това, че при тях обичайно липсват условия и възможност да поддържат добра лична хигиена. Хората, които живеят на улиците, обичайно са лесно разпознаваеми по мръсните лица и ръце, дългите спластени бради и коси, изцапаните и скъсани дрехи и обувки и като цяло, лошият, неподдържан външен вид. Характерно за бездомните лица е носенето на едни и същи дрехи всеки ден, като те често са скъсани, захабени и нехигиенични. При бездомните лица е често срещана практика да губят документите си за самоличност или те да бъдат откраднати, като това затруднява достъпът им до ползване на социални услуги (като напр. приют, център за временно настаняване или кризисен център) или помощи. Въпреки всички сериозни проблеми, пред които тези хора са изправени на улицата, може би като едно от най-сериозните предизвикателства пред хората, останали без дом е отхвърлянето от обществото и нагласите на гражданите към тях. Счита се че бездомността е явление, което се наблюдава много по-често в големите градове, отколкото в малките населени места и селата, поради спецификата и социалните фактори, които определят социалният живот в големите областни центрове.

Според European Federation of National Organisations Working with the Homeless актуалният профил на бездомните лица се променя непрекъснато, поради различни социални конфликти, бедността, липсата на собствено жилище и промени в общественото пространство (FEANTSA, 2012). Същата организация разработва типология на бездомността и жилищното изключване (ETHOS), според която бездомни са:

- **Лица без покрив:** лица, които живеят постоянно навън без подслон (на обществено място или външно пространство) или пребивават в места за спешно настаняване;

- **Лица без жилища:** лица, живеещи в центрове за настаняване на бездомни лица, в приюти за имигранти, в женски приюти или лица, на които предстои да бъдат освободени от институции (наказателни, медицински, социални), както и лица, които получават по-дълъг период на подкрепа (в резултат на бездомност) в жилища за грижа за възрастни бездомни лица или защитени жилища за настаняване на трайно бездомни лица;

- **Лица с несигурно жилище:** лица, обитаващи жилище несигурно и нетрайно (напр. временно, съвместно пребиваване в жилище, което не е тяхна собственост; чрез незаконно заемане на терен или посредством незаконно уредено подслоняване), лица, живеещи в жилище под заплаха от изгонване (напр. при изгубване на правата за собственост при натрупани задължения) или лица, които живеят в дом, в опасност от насилие (напр. при вписани в полицията инциденти за домашно насилие и предприети мерки за защита);

- **Лица с неподходящи жилища:** такива могат да бъдат лица, обитаващи временни и неконвенционални структури (напр. подвижни жилища); лица, обитаващи неподходящи жилища (ползване на пространства за живеене са определени като неподходящи, съобразно националното законодателство или правилата за сградния фонд) и лица, обитаващи жилище, определяно като надхвърлящо националните стандарти за съотношение между жилищна площ или обитаеми стаи и брой обитатели (Nikolova, 2024).

Фактори за възникването на бездомността

Според Р. Nikolova (2024) бездомността възниква по много причини, но в основата винаги е факторът бедност. Изследователят посочва, че най-често хората остават без дом поради: невъзможност за закупуване и поддържане на собствено жилище или плащане на наем на наето жилище; нископлатени работни места; безработица; развод или раздяла със съпруг/съпруга или партньор; домашно насилие във всичките му форми; имотни измами;

злоупотреба и зависимост от различен характер; влошаване на здравословното състояние или настъпване на трайно увреждане; продължителна нетрудоспособност; психични заболявания; освобождаване от затвор и връщане в обществото без необходимата рехабилитация; напускане на социална институция; природни бедствия. По мнение на автора благодарение на навременна, адекватна и широкоаспектърна подкрепа хората от първата група е възможно да успеят да се справят с трудностите в живота им, търсят съдействие, приемат оказаната им подкрепа и желаят промяна в живота си, докато лицата от втората група търсят настаняване и подкрепа обикновено в зимния сезон, когато има риск от измръзване, не желаят да бъдат настанявани в социална услуга и не искат да променят начина си на живот (Nikolova, 2024).

Службите по заетост, социални въпроси и приобщаване в ЕС споделят, че бездомността може да възникне в следствие на влиянието на следните фактори: безработица и бедност; миграция; стареене; здравословни проблеми; сригове на отношенията; липса на достъпни жилища под наем и за продажба; неадекватна подкрепа за хора, напускащи заведения за грижи, болници, затвори или други обществени институции. За бездомните лица е характерно намалена продължителност на живота, здравословни проблеми, дискриминация в обществото, изолация и бариери пред достъпа до основни социални услуги и помощи. В тази връзка ЕС приема Лисабонската декларация за Европейска платформа за борба с бездомничеството. Лисабонската декларация е публичен документ, в който се посочват основните принципи и стратегии за елиминиране на бездомничеството до 2030 г. (Lisbon Declaration on the European Platform on Combatting Homelessness, 2021).

Според Y. Ivanov (2022) в световен аспект изследователи от диференцират следните групи бездомни лица, поставени в ситуация на уязвимост и поради друга причина:

- **Бездомни млади хора** - в световен план се обособява тревожна тенденция на увеличение на бездомните млади хора (между 15 и 29 години). Например по данни от 2020 г. в развита страна като Австралия и относително бедна страна като Коста Рика бездомността сред посочената възрастова група е приблизително еднаква. 33% от всички регистрирани бездомни хора са в тази възрастова група в Австралия и 32% в Коста Рика са бездомни (EUDA, 2023);

- **Бездомни семейства** - отчита се и тревожна тенденция на увеличение на броя на бездомните семейства и деца. Експерти от Организацията за икономическа координация и развитие посочват, че най-висок ръст на увеличение на бездомните семейства се отчита в Ирландия и Нова Зеландия, а намаляване на бездомните домакинства се отчита само в отделни държави като например Дания и Финландия;

- **Бездомни жени** - данни на ОЕСД показват, че бездомничеството сред жените също се увеличава значително в световен план. Най-съществен е този процес в Нова Зеландия, където половината от регистрираните бездомни са жени. В Англия техният относителен дял е нараснал до 44% през 2019 г., а в САЩ делът на бездомните жени е нараснал до 39%. В развита страна като Япония този дял достига до 44% през периода 2010–2020 г. Подобни стойности (43%), но за относително по-кратък период (2018–2020), са отчетени и в Израел (EUDA, 2023);

- **Бездомни възрастни и стари хора** - организацията за икономическа координация и развитие отчита тенденция на увеличението на бездомниците сред възрастните хора (над 65-годишна възраст), като най-висок е бил делът на тези лица през периода 2005-2016 г., когато лицата в тази възрастова група са представлявали 50% от всички потребители на Центровете за временно настаняване. Специалисти посочват, че това са лица, останали на улицата след преживяна имотна измама. По техни наблюдения тези хора никога не се възстановяват и скоро след настаняването в Центровете за временно настаняване живота им приключва. Като основна причина за това е невъзможността от тяхна страна да преживеят отхвърлянето и загубата на мястото, където е преминал живота им, а процедурата по настаняване в Дом за стари хора е продължителна;

- **Бездомни лица с психични проблеми и зависимости** - психичните проблеми и различните форми на зависимост се срещат често сред бездомните лица. Според експерти в сферата на социалната дейност, колкото по-сериозно е нивото на бездомност, толкова по-влошено е психичното здраве на лицата от улицата. За съжаление липсва точна дефиниция и обосновка за посоката на причинно-следствената връзка между двете явления. Най-често

срещаната зависимост сред бездомните лица е тази към наркотични вещества. Някои изследователи предполагат, че зависимостта води до повишаване на риска от бездомност, докато други посочват, че бездомността е факторът, който стимулира високорисковата употреба на наркотици. Безспорно е това, че връзката между бездомността и употребата на наркотици е сложна и с изразени вариации. Двете явления са взаимосвързани в две посоки: те могат да допринасят за причините и последствията едно за друго.

В Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030, приета от МС се отчита, че България е страна с редица предизвикателства в областта на жилищната политика и подкрепата за бездомните лица. В стратегията се посочва, че голяма част от тях са свързани с наличието на голям брой необитавани жилища, ниска енергийна ефективност и нездравословни условия на обитаване, лошо поддържане на жилищния фонд, нарастване на дела на собствениците на жилища, които не могат да покриват увеличаващите се разходи за тях поради ниски доходи, липса на система за жилищно субсидиране и др. През последните години се откроява нов профил на бездомните хора, който се състои предимно от жени, семейства с деца, младежи и лица от чужд произход. С оглед комплексния характер на бездомността и нейната многофакторна обусловеност се налага необходимост от всеобхватен подход, включващ осигуряване на достъп до социални жилища или помощ за жилищно настаняване с добро качество, осигуряване на подслон и услуги на бездомните лица за насърчаване на тяхното социално включване, включително интегрирани междусекторни услуги (МС, 2022).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се обобщи, че бездомността е сложен и всеобхватен проблем, който засяга милиони хора по света. Счита се за интензивна форма на социално изключване, което се отразява негативно на физическото и психическото здраве, качеството на живот и достъпа до работа и други икономически, социални и здравни услуги. Дефинирана като състояние на липса на стабилно, безопасно и подходящо място за живеене, бездомността е тревожен социален проблем, който изисква спешно внимание и действия от страна на всяка една държава и общество.

В теоретичен план бездомността е все още слабо познат и изследван у нас проблем, а погледнато през призмата на практиката, приложното поле на социалната работа и ролята на социалния работник при работа с тази целева група заема доста скромно място в системата на социалната дейност. Бездомността е неотложен проблем, който изисква колективни, емпатични действия и сътрудничеството между заинтересованите страни. Разбирането на неговото разпространение, първопричините и въздействието върху хората и обществото е от съществено значение за разработването на ефективни решения.

REFERENCES

Council of Ministers, National Strategy for Poverty Reduction and Promotion of Social Inclusion 2030, p.25(**Оригинално заглавие:** Министерски съвет, Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030, с. 25 <https://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=3303> (последно посетен на 05.10.2024)).

EUDA (2023). Homelessness and drugs: health and social measures. https://www.euda.europa.eu/publications/mini-guides/homelessness-and-drugs-health-and-social-responses_bg (Accessed on 05.10.2024)

European Commission, Employment, Social Affairs & Inclusion, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=88&eventsId=2182&furtherEvents=yes#navItem-1> (последно посетен на 05.10.2024)

European Commission, Lisbon Declaration on the European Platform on Combatting Homelessness (2021) <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=24120&langId=en> (последно посетен на 20.10.2024).

FEANTSA, European Federation of National Organisations Working with the Homeless (2012). ETHOS - Европейска типология на бездомността и жилищното изключване

https://www.feantsa.org/download/ethos_bg_final_2_157071862355366010.pdf (последно посетен на 05.10.2024).

Geertsema, V., (2010) Defining and Measuring Homelessness GISS, Germany, 19-39.

Ivanov, J. (2022). The Irish experience of social work with homeless people. Yearbook of Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Pedagogy, Book Social Activities, Volume 114-115, p. 227 (**Оригинално заглавие:** Иванов, Я. (2022). Ирландският опит в социалната работа с бездомни лица. Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет Педагогика, Книга Социални дейности, Том 114-115, с. 227).

Johnson AK, Cnaan RA. (1995) Social work practice with homelesspersons: state of the art. Research in Social Work Practice 5: 340-382.

Nikolova, P. (2024). Social work with the homeless on the example of the Center "Promyana", V// Social studies 2022. University of Veliko Tarnovo "St. St. Cyril and Methodius" Faculty of Economics Department "Organization and methodology of social activities. University Publishing House "St. St. Cyril and Methodius" Veliko Tarnovo, 2024, pp. 116-117 (**Оригинално заглавие:** Николова, П. (2024). Социална работа с бездомни на примера на Център „Промяна“, В// Социални изследвания 2022. Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ Стопански факултет Катедра „Организация и методология на социалните дейности. Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“ Велико Търново, 2024, с.116-117).

Social services quality agency (2023), Annual analysis of the status and effectiveness of social services (**Оригинално заглавие:** АКСУ, (2023), Ежегоден анализ на състоянието и ефективността на социалните услуги, <https://aksu.government.bg/wp-content/uploads/2023/07/ezhegoden-analiz-na-sastoyaniето-i-efektivnostta-na-soczialnite-uslugi-predostavyani-prez-2022-g..pdf> (последно посетен на 05.10.2024)).